

ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ТАРЖИМА ҚИЛИНИШ ТАРАҚҚИЁТИ

Зохиров Нодирбек

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги 4 босқич курсанти
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7989027>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-May 2023 yil
Ma'qullandi: 28-May 2023 yil
Nashr qilindi: 31-May 2023 yil

KEY WORDS

ходисалар, фразеологик
бирликлар, нутқ,
умумлаштирилган маъно,
лексик – семантик бирлик,
метафора, парадигма.

ABSTRACT

Ҳаётимиз давомида атрофимизда кўплаб воқеа – ҳодисаларга дуч келамиз. Шундай ҳолатларда ҳар сафар биз ўзимиз учун янгиликлар олишни хоҳлаймиз ва уларнинг тарихи ҳақида қизиқамиз. Аслида биз ўзига хос миллий характерга ега бўлган ижтимоий-тарихий, интеллектуал ва ҳиссий маълумотларни тўплаймиз. Ҳозирги кунда бизнинг мулоқотимизга ўзгача кўрк берувчи фразеология бўлими кўплаб олимлар диққат еътиборига тушиб улгурган десам адашмайман. Аслида фразеология - турли хил филологик текширувларнинг машҳур соҳаси ҳисобланади. Олимларнинг фикрларига кўра фразеологик бирликлар маданият ҳодисалари сифатида тушуниш билан боғлиқ бўлиб, уларнинг маданий хусусиятлари улар иштирок етган гапларда ўрганилади. Шундай қилиб, "фразеологизм" сўзи социоллингвистика фани доирасига киритилди. Фразеологик бирликларнинг енг яхши таърифларидан бири қуйидагича: бу қисман ёки тўлиқ мажозий маънога ега сўзларнинг барқарор, изчил бирикмасидир.

Фразеологик бирликлар маълум бир тилда сўзлашувчи халқнинг маданий тил бойлигини акс еттиради ва уларнинг дунёқарашининг ўзига хос хусусиятларини очиб беришга ёрдам беради. Фразеологик бирликлар тилнинг ўзига хос бирликлари сифатида XX аср бошларида тилшуносларнинг диққат марказига тушди ва ушбу сўз бирикмаси илмий тадқиқот объектига айланди. Биринчи марта XX асрнинг 20-йилларида таниқли рус олими В.В.Виноградов мустақил тилшунослик фразеологиясини бир бўлим сифатида ажратди ва нутқ фаолиятига нисбатан фразеологик бирликларни ўрганди; у фанни ва фразеологизм ҳажмини, объектини аниқлади, яъни В.В.Виноградов фразеологик бирликни фразеологизмнинг асосий объекти сифатида белгилайди.

Адабиётлар таҳлили ва методология

Бизга маълумки, ҳозирда "фразеология" атамаси тилдаги фразеологик бирликлар тўпламига ёки уларни

ўрганаётган лингвистик бўлимга мурожаат қилиш учун ишлатилмоқда. Шубҳасиз, Олимлар ушбу бирликларга турли хил таърифлар ва уларни таснифлаш учун турли мезонларни тақдим етишган. Буни инглиз ва ўзбек тиллари мисолида кўриб чиқадиган бўлсак, кўпгина инглиз тилидаги иборалар ва уларнинг етимологик манбасидаги бошқа фразеологик бирликларнинг келиб чиқишини излаш жуда муҳимдир, чунки бу фразеологизмнинг ички шакли ва натижада унинг ҳақиқий маъносини тушунишга ёрдам беради. Фразеологик бирликларнинг манбалари ва келиб чиқиши тўғрисида тилшуносларнинг фикри жуда хилма-хилдир ва табиийки, фразеология жуда мураккаб лингвистик масала бўлиб кўринади. Шунга қарамай, ушбу лингвистик соҳада ишлайдиган барча тилшунослар учун муҳим вазифа - фразеологик бирликнинг етимологик манбасини янада чуқурроқ очиб беришда саъй-ҳаракатларни ва манфаатларни бирлаштиришдир. Л.П.Смит, А.В.Кунин, Б.А.Ларин, Л.П.Постушенко ва бошқаларнинг асарлари фразеологик бирликларнинг манбалари ва келиб чиқиши билан боғлиқ кўплаб қизиқарли маълумотларни очиб берди. Фақатгина XX асрнинг бошларида мустақил лингвистика қоидаларига кўра фразеологияларни ажратиш учун дастлабки низомлар яратилди. В.В.Виноградов ўз изланишлари натижасида фразеологизм ҳақида шундай деган еди: "Тил луғат таркибига кирадиган сўзларнинг бойиш ва мураккаблашув моҳиятига тўхталиб ўтиш жуда зарур, чунки тилнинг луғат таркибига оид сўзларнинг семантик ривожланиши стандарт тил фразеологиясини бойитиш билан боғлиқ". Тилдаги барча сўзлар, иборалар йиғиндиси ва тилнинг луғат таркибига тегишли сўзларда мажозий маъноларнинг шаклланиши ва кенгайиши натижасида тил лексикасига киритилган фразеологик бирликлар ҳосил бўлади. Маълумки, луғат ва иборалар тўпламидаги барча фразеологик бирликлар бошқа тилларда ҳам ўз эквивалентига ега. Фразеологик бирликлар ўзларининг тўлиқлиги, ишлатилиш қулайлиги, ихчам ва нафислиги билан бошқа тил бирликларидан катта фарқ қилади. Улар тил бирлиги сифатида ифодаланади ва нутқнинг таъсирчанлигини оширади. Ўзбек тилшунос олимлари орасида Ш.Раҳматуллаев, М.Содиқов, М.Абдурахимов, А.Е.Маматов, Б.Юлдашев, М.Ҳ.Ҳаликова, К.Д.Тухтаева, Ш.Абдуллаев ва Г.Ергашевалар ҳам фразеология бўлимига ўз ҳиссаларини қўшишди. Улар ўзларининг "фразеологик бирликлар" ҳақидаги илмий ва назарий тушунчаларини баён қилдилар. А.Маматов таърифида кўра, фразеологик бирликлар ўз таркибида сўзларнинг ёки сўзларнинг бирикмасидан иборат бўлган барқарор лексиксемантик бирлик бўлиб, умумлаштирилган маънони англатади. Фразеологик бирликларни таржима қилиш муаммолари доимо олимлар Л.С.Бархударов, Я.М.Рецкер, А.В.Федоров, В.Н.Комиссаров, В.Виноградов, Г.Саломов, Қ.Мусаев, Н.Комилов, Н.Отажонов, С.Шукруллаева ва бошқаларнинг диққат марказида бўлиб келган. Р.Файзуллаева: "Фразеология халқнинг бой тарихий тажрибасини, уларнинг донолигини ўзида мужассам етиб, унда одамларнинг меҳнат, ҳаёт ва маданият билан боғлиқ барча ғояларини акс еттиради. Бадий асарда мақоллар, мақоллар, идиоматик иборалар энг кўп миллий рангни тасвирлашнинг муҳим воситаси ҳисобланади." - деган фикрни баён етган. Ш.Раҳматуллаев ўзбек тилида фразеологизмлар бўйича тадқиқотчи бўлган. Олим фразеологик бирликларни семантик жиҳатдан ажратиб, уларни уч турга ажратди: фразеологик яхлитлик, аралашма ва кириш. Ш.Раҳматуллаевнинг фикрига кўра, бу сўзларнинг маъноси

фразеологик яхлитлик деб аталадиган ушбу тушунчаларга асосланган иборанинг маъносига боғлиқ. Масалан: to stich before the wedding; earthly sky. Демак, Ш.Рахматуллаевнинг сўзларига кўра, иборанинг маъноси ундаги сўзларнинг маъносига боғлиқ эмас ва улардан келиб чиқмайди. Сўзнинг маъноси ва ундаги маънолар ўртасида потенциал боғлиқлик йўқ. Ушбу атамалар фразеологик қора танлилар деб аталади. Масалан: in the mouth of his ears he was wearing a reversal, his watery watermelon fell off his cheeks. Ш.Рахматуллаев ўзбек тилида фразеологик бирликларнинг семантик аҳамияти жиҳатидан фразеологик қўшимчаларнинг яна бир тури бўлган. Компонент таркибий қисмларидан бирининг кўчма маъносига асосланган ва ўзларининг мустақил маъно марказларини сақлаб турадиган бирлашмалар фразеологик қўшимчалар деб аталади. Масалан: heavyweight, garden's flower; salt; the salt of the chewing word. Келинг, "the salt of the chewing word" фразеологик бирликка қарайлик. Ушбу фразеологик таркибдаги "туз" сўзи ўз маъносида берилгани йўқ, балки шўрланган деган маънода ишлатилинган. Зеро, "жон" сўзи ва "сеҳр" сўзининг маъноси тўғридан-тўғри туз сўзи билан эмас, балки ўша уюшма сўзлари билан боғлиқдир.

Муҳокама ва натижалар

Сўзнинг тўғри ва кўчма маънолари кўпинча бошқа сўзларнинг комбинацияси билан бирга келади. Масалан: the door to the house, sour-sour fruits. Кўчма маъно: happiness (бахт), sour-nonsense (бемаънилик). Фразеологизмлар - тилнинг юқори маълумотли бирликлари. Уларни "безак" деб ҳисоблаш мумкин. Шундай қилиб, фразеологик бирликлар бўйича ҳар бир асар ҳар сафар янги ва ўзига хос хусусиятлар билан ажралиб туради. Инглиз фразеологияси бой ва чуқур тарихга ега. Тилшунос Е. Д. Поливанов биринчи бор сўзларнинг лексик ва расмий маъноларининг морфологиясини, сўз бирикмаларининг синтактик маъносини ўрганган. Ажратиб бўлинадиган бирликларда функционал ва семантик жиҳатдан қараладиган сўз туркумлари анъанавий равишда фразеологизмнинг мавзуси сифатида қаралиши бир неча бор таъкидланган. Аммо шуни таъкидлаш керакки, яқин орада инглиз ва америкалик тилшунослар орасида фразеология бўлимини тўғри илмий текширишга уриниш бўлмаган, қоида тариқасида, баъзи бир қизиқишларга норози бўлган турли хил сўзлар, сўзлар гуруҳи ва гапларни тўплаш билан чекланиб қолинган. Уларнинг келиб чиқиши, услуби, ишлатилиниши ёки уларга хос бўлган бошқа хусусиятларнинг кўриниши ўрганилмаган. Ушбу бирликлар одатдагидек идиома сифатида тавсифланади, аммо бу ибораларни лингвистик бирликларнинг ёки сўз туркумларининг алоҳида ўзига хос синфи сифатида текширишга ҳаракат қилинмаган. А.В.Кунин томонидан тақдим етилган таснифни бирлаштириб, биз фразеологик бирликларни намуна олиш йўли билан ажратдик ва таҳлил қилдик. 1. Барқарор сўз бирикмалари ва иборалар умуман бўлинмайдиган хусусиятларга ега эмас ва улар таркибидаги сўзларнинг маъносига боғлиқ бўлмайди. Бунга мисоллар: To kick the bucket – жон бермоқ; To be all thumbs – қўпол, бесўнақай одам; The real McCoy is a diamond - олмосдек қардли нарса; Grin like a Cheshire Cat – оғзи қулоғида (оғзини таноби қочди). Бу каби фразеологик бирликларнинг умумий маънолари мавжуд таркибий қисмларининг кўчма маъноларидан келиб чиқади. Хусусан, барқарор сўз бирикмаларининг тарихида буларнинг рўйхатлари мавжуд. 2. Фразеологик бирликлар - кўчма маъноли гапда маъно жиҳатидан бўлинмаслигини сақлаган ҳолатда ҳам

қўлланилади: Too much to be painted the devil blacker than he is. (Жуда бўртирилган)
Фразеологик бирликларни тушуниш учун уларнинг таркибий қисмлари кўчма
маънода олиниши керак. Масалан, "make a mountain out of a molehill" ибораси - бу
бизнинг "пашшадан фил яшаш" фразеологик бирлигимизга тенг бўлиб, "molehill" сўзи
"жуда кичик нарса" ва "mountain " сўзи "жуда катта" маъноларини бермоқда. 3.
Фразеологик бирикмалар - еркин ва фразеологик жиҳатдан бир-бирига яқин
маъноларни ўз ичига олган собит бирикмалардир. Буларга мисоллар: A bosom friend –
қадрли дўст; Black frost – қора совуқ; As red as a turkey cock – хўрознинг тожидек қизил;
The Blue Blanket – мовий осмон; As bold as a lion - шердек жасур; As an obstinate as a mule
– ешшакдек қайсар.

Хулоса

Тадқиқотимизда биз фразеологик бирликларнинг таржимасини инглиз ва ўзбек
тилларидаги таржималар билан кузатдик. Таржима соҳасида миллий тилларни
таржима қилиш ва ривожлантириш санъати ҳам кўрсатилиши керак. Бадий ижод
таркибидаги лексик-фразеологик бирликларнинг тўғри таржима қилиниши асар
ғоясини нутқ маданияти, муаллиф назарда тутган маъноси ва услубий хусусиятига
кўра беҳато изоҳлашни таъминлайди. Бирликларнинг коммуникатив ва услубий
қобилятини ҳисобга олмасдан, уларни ўз ўрнида ишлатилинмаслиги, таржима
жараёнида ғайриоддий маъноларни келтириб чиқариши аниқ.

References:

1. Наркулов А. К. У. Роль правоохранительных органов и общественных организаций в сфере обеспечения общественного порядка (на примере США) //Science and Education. – 2023. – Т. 4. – №. 2. – С. 1615-1620.
2. Derek Lutterbeck, «The Paradox of Gendarmeries: Between Expansion, Demilitarization and Dissolution», The Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2013.
3. Наркулов А. К. У. НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ БАЗА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ОБЛАСТИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КИБЕРТЕРРОРИЗМУ //Academic research in educational sciences. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 217-224.
4. АМАНБАЕВ Ж. А., НАРКУЛОВА И. Р. К. Технология организации самостоятельной работы в высших военных образовательных заведениях Республики Узбекистан //МОЛОДОЙ УЧЕНЫЙ Учредители: ООО" Издательство Молодой ученый". – 2022. – №. 23. – С. 136-139.
5. Абдухафизов, Сардор Неъматович, Наркулова, Индира Рустам Кизи СПЕЦИФИКА ОБУЧЕНИЯ ГЛАГОЛАМ ВОСПРИЯТИЯ В ВЫСШИХ ВОЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ // ORIENSS. 2023. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifika-obucheniya-glagolam-vospriyatiya-v-vysshih-voennyh-obrazovatelnyh-uchrezhdeniyah> (дата обращения: 22.05.2023).
6. Наркулов А. МЕТОДИКА ПОДГОТОВКИ СОТРУДНИКОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ К ПРИМЕНЕНИЮ СИЛОВЫХ СПОСОБОВ ЗАДЕРЖАНИЯ ПРАВОНАРУШИТЕЛЕЙ //Educational Research in Universal Sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 117-122.
7. Наркулов А. К. Алгоритмизация как эффективный метод оптимизации патрулирования //Science and Education. – 2023. – Т. 4. – №. 1. – С. 1165-1168.
8. Наркулов А. К. Патрулирование-основа обеспечения общественного порядка

//Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 11. – С. 1334-1339.

9. Abdurashidovich M. K., Kizi Y. I. R. Developing self-study competence of pedagogies in English languages by computer technologies //Наука и образование сегодня. – 2019. – №. 11 (46). – С. 45-48.

10. кизи Наркулова И. Р. ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КУРСАНТОВ-БИЛНГВОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ //Educational Research in Universal Sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 3. – С. 185-193.

11. НАРКУЛОВА И. THE USE OF COMPUTER LINGUODIDACTICS IN THE PROCESS OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE //Social sciences.

12. Narkulova I. R. PROJECT TECHNOLOGY AS A MEANS OF DEVELOPING THE INDIVIDUALITY OF CADETS //International journal of conference series on education and social sciences (Online). – 2023. – Т. 3. – №. 1.

13. Хурсандов А. С., Наркулова И. Р. К. Способы выражения правой валентности глаголов восприятия в современном русском языке //Science and Education. – 2023. – Т. 4. – №. 4. – С. 1337-1341.

14. Najmutdinova M., Narkulova I. R. Q. O'zbekiston Respublikasi suverenligining huquqiy asosi //Science and Education. – 2023. – Т. 4. – №. 3. – С. 895-899.

15. Закирова А. О., Наркулова И. Р. Қ. Роль русского языка в работе сотрудников органов внутренних дел //Science and Education. – 2023. – Т. 4. – №. 1. – С. 737-740.

16. Ашуров Р. Р. ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕЧИ ВОЕННОГО ЮРИСТА Ёриев Озодбек Ойбек ўғли //ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР: ДАВРИЙ АНЖУМАНЛАР: 10-ҚИСМ. – С. 34.

INNOVATIVE
ACADEMY